

RAŠTAS KAIP SCENA JACQUES'Ų DERRIDA DEKONSTRUKCIJOJE

Birutė Meržvinskaitė

Vilniaus universiteto Literatūros istorijos ir teorijos katedros docentė

Ypatingą dėmesį rašto sąvokai Jacques'as Derrida yra skyręs trijose 1967 m. pasirodžiusiose knygose *Balsas ir fenomenas*, *Apie gramatologiją* bei *Raštas ir skirtumas*. Rašto sampratos aiškinimasis iš pat pradžių susiduria su hermeneutine vertimo problema. Prancūzų kalbos žodis *écriture* į lietuvių kalbą dažniau verčiamas žodžiu „rašymas“, primenančiu anglų kalbos „writing“. Šiame straipsnyje pasirinktas vokiškoje vertimo tradicijoje įsitvirtinusi žodžiui „Schrift“ artimasis lietuvių kalbos žodis „raštas“, leidžiantis išskirti keletą mums rūpimų svarbių aspektų: procesualumą, kontingentiškumą, atsitiktinumą ir akivaizdumą. Šie aspektai papildomi žodžio „scena“ reikšmėmis. Žodis „scena“ (pr. *scène*) reiškia teatrą, pakylą, dramos veiksmą ir įvykio vietą. Kalbant dekonstrukciškai, raštas nėra nei procesas, nei rezultatas, o vertimo keblumai, neapeliuojant į „neįmanomą vertėjo užduotį“, atskleidžia signifikato ir signifikantų, vis dėlto priklausančių ir nuo kalbos kaip sistemos, neskaidrumą.

Apie tai, kaip rašantysis sukuria rašto sceną, Derrida svarsto straipsnyje „Freudas ir rašto scena“, taip pat knygos *Apie gramatologiją* paragrafe „Teorema ir teatras“. Šioje knygoje rašto sąvokos iškilimą filosofas susieja su kalbos (*langage*) bei ženklo sąvokų infliacija ir teigia, kad rašto sąvoka tapo dar platesnė nei kalbos, nes

žodžiu „raštas“ imta vadinti ne tik tai, kas anksčiau buvo vadinama „kalba“ (veiksmas, judesys, mintis, refleksija, sąmonė, nesąmonybė, patirtis, afektyvumas), bet ir daug kitų dalykų.

Šiuo žodžiu žymimi ne tik fiziniai raidinio, piktografinio ar ideografinio užrašymo gestai, bet ir šio žodžio galimybės sąlygų visuma; juo reiškiamas signifikatas anapus signifikanto [...], tai gali būti kinematografija, choreografija ir net dailės, muzikos, skulptūros ir kt. „raštas“. Būtų galima kalbėti ir apie „sportinį“, net „karinį“ ar „politinį“ raštą. (Деррида, 2000^a, 122)

Raštas reiškia ne tik užrašymo sistemą, bet ir įvairių veiklos rūšių turinį. Biologija kalba apie gyvos ląstelės programą, kibernetika – apie programavimą. Su kibernetikos raštu Derrida buvo linkęs sieti mašinos, aparato ir žmogaus priešpriešos bei iš jos kylančių metafizinių sąvokų (siela, gyvenimas, vertė, pasirinkimas, atmintis) dekonstravimą. Raštas kaip *gramma* arba *grafe-ma* pirmiausia yra archisintezės, neapibrėžiamos per metafizinių opozicijų sistemą, elementas, lengvai besiskaidantis į sudėtinę dalis. Ši elementą veikia sutirštino, išsisklaidymo, perkėlimo, išstūmimo ir uždelstumo technikos, kurios daiktą transformuoja į vaizdinį, vaizdinį į žodį, žodį į požiūrį, stebėjimo sceną, požiūrį į troškimą ir atvirkščiai. Todėl rašto negalima vadinti nei patirtimi, nei prasmės pradžia.

Bandymai apibrėžti raštą, anot Derrida, skatina prisiminti šios sąvokos istorijos atraminius taškus ir įtraukia į *dějá-vu* (tai, kas jau matyta, žinoma) situaciją. Viename ankstyvųjų interviu filosofas sakė, kad norintiems jį suprasti „reikia vis iš naujo skaityti tuos autorius, kuriems pavymui jis rašas, kurių knygų paraštėse ir tarp eilučių jis spėliodamas ryškina tekstą, labai panašų į skaitomą ir kartu visai kitokį“ (Деррида, 1996, 11). Tekstinės operacijos naudojamos skaityti kitus tekstus, tačiau jos nukreipia tik į savo raštą (raštus). Taigi kontekstualizavimas būtinas, bet galutinis kontekstas neegzistuoja, irėminimas svarbus, bet rėmų nėra. Neįmanoma nuosekliai parašyti kokios nors sąvokos, taip pat ir rašto, istorijos. Ji bus neišvengiamai atsitiktinė, nors ir kontingentiška, sudėtinė.

Raštas yra būtina supratimo sąlyga hermeneutikos moksle. Prancūzijoje anksčiau už Derrida rašto sąvoką sureikšmino jo amžininkai Roland'as Barthes'as ir Michelis Foucault. Barthes'as savo straipsnyje „Nulinis rašymo laipsnis“ (1953), kurį traktavo kaip „įžangą galimai vėlesnei „Rašymo istorijai“, numato rašto vietą tarp aklos „dviejų automatizmų“ – kalbos ir stiliaus – prievartos. Kalbos ir stiliaus santykį jis nusako formos ir kūno, išorės ir vidaus, to, kas visuotina ir individualu, atvira ir paslėpta, opozicijomis.

Rašto metamorfozės „Nuliniame rašymo laipsnyje“ iš pradžių pateikiamos kaip linijinis vyksmas:

Prasidėjęs iš nebūties, kur mintis, atrodo, laiminga kybojo virš žodžių dekoru, rašymas pradėjo visas progresuojančio konkretėjimo būsenas: pradžioje stebėjimo, vėliau gamybos ir, pagaliau, žudymo objekto; šiandieną jis pasiekia paskutinį persikūnijimą – nebuvimą. (Barthes, 1991, 24)

Tačiau rašto diachronija čia pat koreguojama sinchronijos, rašančiojo pasirinkimo laisvė –

prisiminimo būtinybės. Neutralusis rašymas, pavadintas „nulinio laipsnio rašymu“, infekuojamas, rašto istorija virsta fragmentu, nes

visų ankstesnių kitų ir mano paties rašymų atkakli praeitis užgožia mano dabartinių žodžių balsą. Viso, kas parašyta, pėdsakas nusėda tartum pradžioje skaidrus, tyras bei neutralus cheminis elementas, kuriame laikui bėgant pamažu išryškėja visa išsaugota praeitis, vis sudėtingesnė kriptografija. (*Ten pat*, 29)

Raštas, nuo XIX a. vidurio suskilęs į klasikinį ir modernųjį rašymą, laikomas neasmeninio žinojimo verbalizavimo ženklu, reikšmių saugykla „iki pareikalavimo“. Jis funkcionuoja kaip veiksmas ir atoveiksmis, aktyvas ir pasyvas: rašau – esu rašomas, veikiu – esu veikiamas.

Žodžiuose ir daiktuose M. Foucault rašto iškilimą, kaip kompensaciją už kalbos pavertimą objektu, sieja su savarankiško literatūrinio diskurso atsiradimu, kurį XIX a. suformavo romantikai ir Stéphane'as Mallarmé. Moderniame literatūriniame diskurse vaizdavimo, daiktų, idėjų, verčių referavimo funkcijos nustelbiamos dėmesio pačiam rašymo aktui, kalba tampa intranzityvi ir problemina save kaip besiskleidžiantį subjektyvumą. Žodis šiame diskurse „negali turėti nei balso, nei pašnekovo, apie nieką kitą negali kalbėti, išskyrus patį save, nieko kito daryti, tik spindėti savo būties šviesa“ (Фукко, 1994, 324).

Rašymo / rašto sąvokomis įvardijamas diskursas, nekontroliuojamas konkretaus subjekto ir neturintis išorinės prasmės. Ferdinando de Saussure'o teiginys, kad subjektas yra kalbos funkcija, pakeičiamas teiginiu, kad subjektas yra rašto funkcija. Straipsnyje „Freudas ir rašto scena“ Derrida rašo, kad rašto subjektas „yra santykių tarp skirtingų sluoksnių sistema: stebuklingo bloknoto [turimas galvoje Freudo terminas *Wunderblock* – B. M.] sluoksnių, psichikos,

visuomenės, pasaulio. Šios scenos viduje neįmanoma rasti paprasto it taškas klasikinio subjekto“ (Деррида, 2000b, 361). Subjekto vietoje atsiranda skirtingų galių santykis – matomybės ir paslėpties, sąmonės ir nesąmonybės, esaties ir nesaties. Subjektas susiskaido į skirtingas pozicijas, dalyvauja įvairiose scenose. Jo, „išsibarsčiusio lyg pelenai“, neįmanoma identifikuoti.

Su Foucault samprotavimais apie rašto nebylumą išorinio pašnekovo atžvilgiu ir rašto spindesį savo būties šviesa siejami du svarbūs Derrida rašto sampratos aspektai. Pirmasis – tai rašto negatyvumo aspektas, nukreiptas prieš logofonocentrinę Vakarų kultūroje vyraujančius teorinius kalbos kaip komunikacijos priemonės modelius. Antrasis – per raštą atsiveriančio žinojimo būdo savaiminės vertės teigimas (Gumbrecht, 1993, 384). Reikšmės kūrimas neatskiriamas nuo materialaus artikuliacijos proceso, raštas ir mąstymas eina drauge. Raštas nėra iki jo esančios sąmonės turinio reprezentacija. Tačiau Derrida daug išsamiau negu Foucault svarsto apie tai, kad raštas netaptus parašytai, užrašytai kalbai ar diskursui. Išvengti bet kokių rašto opozicijų padeda archerašto samprata, apimanti parašytą ir pasakytą ar sakomą kalbą.

Kita vertus, Haydenas White’as rašto kaip „pokalbio, dialogo fantazmo“ sampratą įžiūri ir Barthes’o veikaluose, pirmiausia straipsnyje „‘Rašyti’ – negalininkinis veiksmazodis?“, kuriame ginčijama, kad raštas yra komunikacijos scena, kai nekalbama nei su realiu kitu, nei su savimi pačiu, rašto agentu (White, 1993, 314). Dekonstrukcijos kontekstui iškalbingos ir „Nuliniam rašymo laipsnyje“ vartojamos žudymo, pėdsako, kriptografijos metaforos, lygintinos su Derrida svarstymais apie substancijos neturintį, iš skirtumų ir pėdsakų besirutuliojantį raštą. Tik reikėtų prisiminti, kad Barthes’as vis dėlto siū-

lo kodų sistemą (net postruktūralistiniu vadinamame veikale *S/Z*), kuri padėtų šifruoti tekstą, o dekonstrukcijos požiūriu pati kriptografija virsta vienu iš metodų, kodas – dvigubu kodu arba „dvigubu keblumu“.

Ne mažiau svarbu ir tai, kad Barthes’as ir Foucault „savaiminio rašto spindesio“ prielaidų išvelgia literatūriniam diskurse, o Derrida, subversyvią rašto sąvoką taikydamas ne tik literatūrai, bet ir humanitariniams (filosofijai, psichoanalizei, antropologijai, lingvistikai) bei tiksliesiems (matematikai, kibernetikai) mokslams, išskleidžia novatorišką Vakarų Europos epistemologijos projektą, kuris savaip aktualina „lingvistinio posūkio“ rezultatus ir jo transformacijas į „literatūrinį posūkį“ XX a. mąstyme. Literatūrai adekvatų, o ne ją disciplinuojantį ir falsifikuojantį raštą Derrida vaizduoja kaip empirinį klaidžiojimą ir „pasakišką spekuliaciją“, laisvą ir nesibaigiantį atsakinėjimą į rašto nutikimus, kuriame viskas yra strategija be tikslo, kachrezinio ežio nuotykis ir katastrofa auto(e)stradoje, aprašomi esė „Cos’è la poesia?“.

Žvelgiant dekonstrukciniu požiūriu, literatūrinis diskursas rodo, kad neįmanoma išspręsti amžinojo kalbos ir būties ginčo. Nesėkmingus bandymus sutaikyti kalbą ir būtį, Derrida nuomone, demonstruoja ir filosofija, lingvistika, antropologija ar psichoanalizė. Išspręsti šį ginčą Derrida bando pasitelkdamas žaidimo metaforą. Žaidimas, kurio sąlyga – transcendentalaus signifikato nesatis, nėra žaidimas pasaulyje, bet yra pasaulio žaidimas (Деррида, 2000a, 172). Jo forma, veiksnys ir tema yra raštas, kurį filosofas vadina pasaulio žaidimu ir istorijos scena, kurioje tas žaidimas vyksta. Raštas ir žaidimas atsiranda vienu metu, sugriauna esaties ir nesaties, kalbos ir būties priešpriešas. Prancūzų kalbos žodis *jeu* reiškia ne tik žaidimą, bet ir teatrą, vaidinimą, veiksmą, pokštą, o technikos

sirtyje – paslydimą, nesukibimą. Kitaip tariant, suvaidinama, kad opozicijos išnyksta.

Tiesiogiai apie žaidimą bene daugiausia kalbama straipsnyje „Struktūra, ženklas ir žaidimas humanitarinių mokslų diskurse“, kuriame aptariamos Friedricho Nietzsche's ir Claude'o Lévi-Strausso žaidimo sampratos. Nietzsche'i žaidimas – natūralios būsenos, besiveržiančios peržengti žmogaus ir humanizmo ribas, džiaugsmingo laisvo pasaulio teigimas, kviečiantis aiškintis ženklų pasaulį „be kaltės, be tiesos ir be pradžios“. Šis žaidimas neįsteigia jokio centro ir hierarchijos, veikdamas betikslinio tikslingumo principu jis netelkia reikšmių, neprimeta jokių elgsenos modelių ir nesuteikia jokių garantijų. Lévi-Straussas, priešingai, žaidime ieško pirmaprados tiesos, pagrindo, centro, esaties, struktūros, todėl jo žaidimas Derrida atrodo esąs „liūdna, negatyvi, nostalgiška, kupina kaltės rusoistinė žaidimo idėjos kaukė“ (Деррида, 2000^b, 465).

Būtent šios dvi priešingos žaidimo interpretacijos, pasak straipsnio autoriaus, vyrauja humanitariniuose moksluose. Žvelgiant istoriškai, nė vienos interpretacijos negalima atmesti, nes jos abi priklauso tradicijai. Galima tik pasvarstyti apie bendrą jų pamatą – istoriškumą ir natūralumo troškimą – ir pabandyti jį dekonstruoti. Tai siūloma daryti atsisakant būties ir nebūties, gamtos ir kultūros, istorijos kaip priežastinio linijinio vyksmo ir istorijos kaip įvykio, spontaniškumo priešpriešų: „Žaidimas – tai esaties skilimas. [...] Kiekvienas žaidimas – tai nesaties ir esaties žaidimas, tačiau jei mes siekiame pamąstyti apie jį radikaliai, reikėtų apie jį mąstyti iki esaties ir nesaties alternatyvos; pačią būtį reikėtų mąstyti kaip esatį arba nesatį, remiantis žaidimo galimybe, o ne atvirksčiai“ (*ten pat*, 464).

Žaidimo galimybė slypi Derrida siūlomose sąvokose, tiksliau, simbolinėse tvarkose: *différance* (skirsma), *trace* (pėdsakas), *supplément* (pa-

pildymas / pakeitimas), *pharmakon* (vaistas / kerėjimo priemonė), *dissémination* (reikšmių išskaidymas ir rinkimas). Jos žymi pagrindines rašto strategijas ir yra sudarytos remiantis principu „neatskiriama ir nesuliejama“. Neapribojami, į begalybę besidriekiantys reikšmės elementų santykiai, pastangos juos reflektuoti, nepaisant nesąmonybės galios pripažinimo, primena Wolfgango Iserio pateikiamą žaismo apibūdinimą, kurį galima priimti ir kaip vieną iš įmanomų dekonstrukcijos diskurso apibrėžimų:

Žaismas *niekada* nesiliauja žaisti, ir nėra tokio būties substrato, su kuriuo jis sietinas. Jis yra be pagrindo, nes nesama tokios prasmės, kuria galėtume užčiuopti žaismo pabaigą ir svajoti apie tą pabaigą gryno supratimo požiūriu. Tai, kas pasireiškia žaisme, atiduodama begalinei tūšai ir tampa tuo, su kuo žaidžiama, nes žaismas visada žaidžia su tuo, kas žaidžiant pasiekta. (Iser, 2002, 236)

Kita vertus, svarbu, kad Derrida, raštą apibrėždamas kaip laisvą skirtumų žaismą be gėmės ir savasties, nurodo būtinybę „nusilenkti prieš jį, ties juo“ (Деррида, 2000^b, 46).

Esminis rašto sampratos dekonstrukcijos dviylpumas ryškėja jau nuo pačių rašto apmąstymų ištakų: visuose klasikiniuose tiesos, esaties diskursuose slypi paneigimas, jų semantinių struktūrų pagrindas yra fiktyvus (išgalvotas, sukurtas, įsivaizduotas, inscenuotas), tačiau – nepaisant šių spragų ar kaip tik dėl jų – metafizika išlieka produktyvi žinojimo, minties forma. Neatsitiktinai „Laiške draugui japonui“ kaip vieną iš galimų dekonstrukcijos sąvokos vertimų (greta Martino Heideggerio „destrukcijos“, koreguojančios Edmundo Husserlio „redukcijos“ sąvoką) Derrida mini vokišką žodį *Abbau*, reiškiantį ir demontavimą, ir eksploatavimą, naudingųjų iškasenų gavybą. Raštas kaip scena objektyvina žinojimą – iškeldamas tą žinojimą prieš akis. Jis ir saugo, ir leidžia atnaujinti, papildyti žino-

jimą, o abstrahuojamas ar pateikiamas kaip tikras vaidinimas, raštas nesunkiai išvengia kontekstinio determinuotumo.

Pirmųjų Derrida knygų kuriamoje rašto scenos genealogijoje išskirtini du autoriai – Platonas ir Freudas. Platono dialogo *Faidras* skaitymas leidžia atkreipti dėmesį į rašto vertinimų prieštarumą, nepavykusį rašto nuvertinimą, atsiradusį dėl logo ir mito, sakinio ir raštinio žodžio, tikro ir netikro išmanymo, vidaus ir išorės, to, kas sava ir svetima, sąveikos. Vienas dialogo dalyvis, Sokratas, nepaisydamas savo paties reikalavimo vartoti logo kalbą ir taip sumenkinti mitą, bando pasakyti Faidrui „tiesą“ apie raštą, pasakodamas jam egiptiečių padavimą apie daimoną Teutą, kuris Egipto valdovui Tamosui praneša apie išrastus ir dovanojamus rašmenis (Platonas, 1996, 87–94). Teutas tvirtina, jog „šis mokslas (raštas) padarys egiptiečius išmintingesnius ir geresnės atminties: juk yra atrastas atminties bei išminties vaistas“. Valdovas, leisdamas sau spręsti apie tai, kiek žalos ar naudos raštas suteiks jį vartosiantiems, prieštarauja Teutui.

Ir dabar tu, būdamas rašmenų tėvas, iš palankumo jiems [visiškai] priešingai papasakojai apie tai, ką jie pajėgia. Juos išmokusių sieloms [rašmenys] atneš užmarštį, nes nebus rūpinamasi atminties [lavinimu] – juk prisiminti ims pasitikėdami raštu, iš išorės, svetimų ženklų dėka, o ne iš vidaus, patys iš savęs. Taigi suradai vaistą ne atminčiai, o prisiminimui; taigi mokiniams teiki nuomonę, bet ne tiesą. Jie, daug ką išgirdę be mokymo, manys esą daug žinantys, tačiau dauguma iš jų liks nemokšos ir nesugebą bendrauti, nes vietoj išminčių bus pasidarę vien tariai išmintingais. (*Ten pat*, 88)

Komentuodamas padavimą (istoriją, mitą), Sokratas Faidrui sako, kad nežino tiesos tie, kurie užrašytas kalbas vertina labiau už žmogų, išmanantį tai, kas parašyta. Rašto nebylumas jam

atrodo siaubingas, jis primena „labai iškilmingą“ tapybos tylėjimą, nesugebėjimą nei susivokti, nei apsiginti: užrašyta kalba gali būti „mėtoma ir vėtoma visur kur – tiek tarp išmanančių žmonių, tiek tarp tų, kuriems visiškai nedera [jos skaityti]“. Teisingas padavimo ir užrašytos kalbos supratimas priklauso nuo pasakotojo, skaitytojo, vietos ir laiko. Anot Sokrato, „tikras rašinys, kuris – kuomet įgyjama vis naujų žinių – rašomas į besimokančiojo sielą“. Taigi geresniu rašiniu laikoma išmanančio žmogaus gyva kalba, tačiau ji apibūdinama rašto metafora. Norėdamas padėti Faidrui suprasti vietos ir laiko svarbą, Sokratas pateikia „rašančiojo į sielą“ išminčiaus ir „turinčio proto“ žemdirbio palyginimą. Kaip žemdirbys, norintis užsiauginti derlių, išmanantis žmogus nesės savo rašinių kur pakliūva, „bet panašu, kad pašėdykavimo dėlei jis vis dėlto užsės rašmenų sodus ir rašys: mat rašydamas jis sukaupia prisiminimų lobius ir sau pačiam – tam metui, kai atslinks senatvė, užmaršties amžius, – ir kiekvienam, kuris norėtų sekti jo pėdomis“. Apibendrinamas samprotavimus apie raštą ir kalbą Sokratas tvirtina, kad „tik tose kalbose, kurios ko nors moko bei yra sakomos mokslo dėlei ir todėl iš tiesų yra įrašomos į sielą, tiktai kalbose apie teisingumą, grožį bei gėrį esama aiškumo ir tobulumo“, bet, kita vertus, teigia, kad tokių kalbų sukūrimas tėra tik siekiamybė, tik troškimas (*ten pat*, 93–94).

Platono dialoge pateiktą rašto kritiką Derrida traktuoja ne kaip atsitiktinę užgaidą, bet kaip filosofinį judesį, leidžiantį pasvarstyti, kodėl raštas Platonui ir jo sekėjams atrodo toks abejotinas ir pavojingas. Jis išskiria keletą kritiškos rašto sampratos aspektų: raštas nesujęs nei su pradininku ar šaltiniu (autoriumi), nei su adresatu; raštas neturi apibrėžto konteksto, objektų, apie kuriuos kalbėtų, ir situacijos, kurioje pasireikštų. Parašytas žodis visada gali būti išplėstas iš

konteksto, cituojamas, kartojamas, persodinamas į netinkamą dirvą ir iškraipomas. Raštas visur tarsi svetimas, jis Tėbams ir padovanotas svetimšalio. Rašto prasmė nėra duota, ji turi būti atkuriamą interpretuojant, tačiau interpretacija neišvengia klaidingų aiškinimų, todėl bandoma įsteigti sakomų ir užrašytų kalbų hierarchiją.

Derrida požiūriu, ši rašto kritika taikytina ir kalbai, nes ir ištartas žodis gali būti pakartotas, nesuprastas. Pats kalbantysis gali sąmoningai klaidinti (kaip ironikas Sokratas) arba būti klaidinamas ne tik nevienareikšmių signifikantų, bet ir apgaulingų signifikantų, kurie niekada nėra absoliuti dabartis, o tik skirtumas tarp „jau ne“ ir „dar ne“. Taigi raštas ir kalba yra ir identiški, ir skirtingi. Kita vertus, rašto, „įrašymo į sielą“ metafora Platono idėjų teorijoje reiškia tikrą supratimą. Platonas teigia, kad visa žmogaus patirtis iš pat pradžių yra įrašyta žmogaus sieloje, o žemiškasis pasaulis tik padeda prisiminti tą patirtį. Raštui priskiriama prisiminimų kaupimo funkcija, jis yra dieviškos kilmės, nes sukurtas daimono. Rašto santykis su afektais dvejopas: raštas gundo, teikia malonumą kaip paįsdykavimas, vaikiškas žaidimas *paidia* ir drauge kelia siaubą savo nebylumu. *Faidre* atsiskleidusias rašto sampratos dviprasmybes Derrida įvardija *pharmakono* sąvoka. Ši sąvoka reiškia vaisių ir kerėjimo priemonę, nuodą ir yra siejama su dialoge minimu padavimu apie upokšnio nimfą Farmakėją, kuri painiojama su realiai gyvenusia Atikos valdovo dukterimi Oreitija. Nepaisydamas Faidro klausinėjimo, kaip buvo iš tikrųjų, kurią gi jų pagrobė Borėjas, Sokratas išsisuka nuo tiesaus atsakymo sakydamas, kad vyrą, bandantį aiškintis mitus, „užlieja visokių gorgonų bei pegasų minia“, todėl nelieką laiko pažinti savęs paties (*ten pat*, 17). Derrida požiūriu, polinkis į mitą ir metaforą yra neišvengiama kiekvienos sąvokos dalis – kaip pėdsakų, papildymų ir skirtu-

mų verpetas. Be to, Sokrato išsisukinėjimas reiškia, kad jis mielai vengtų ir sakininės kalbos.

Keletą Platono rašto sampratos aspektų Derrida nagrinėja Freudo psichoanalizės dekonstrukcijai skirtame straipsnyje „Freudas ir rašto scena“. Analizuodamas Freudo sapnų aiškinimą, Derrida sukonkretina skirtumo, *différance* bei suplemento sąvokas, o ypač išskiria pėdsako svarbą atminties veiklai ir perėjimui iš nesąmonybės į sąmonę. Pėdsakas (*trace*) yra ne tik vienas kitą užklojančių, judrių, skirtingų elementų seka, bet ir su sapnu bei vaikystės archiscenos patirtimi susijusi nutiesto ar tiesiamo kelio metafora. Šis tiesiamo kelio (*Bahnung*) vaizdinys, dažnai aptinkamas Freudo analizėse, pasirodo kalbant apie uždelstumą (*Nachträglichkeit*), perkėlimą ir išstumtos, atidėtos, paslėptos prasmės rekonstrukciją. Kelio vaizdinys palieka pėdsaką, kuriame dabartis niekada nesuvokiama ir neišgyvenama kaip esatis. Esaties atmetimas, papildymo ir skirsmo principai savyje slepia nuorodą į laisvą, taisyklių nevaržomą žaidimą ir į nesąmonybės veiklą bei suponuoja požiūrį į nesąmonybę kaip į vieną minties ir rašto proceso dalių.

Derrida dekonstrukcijoje pėdsakas tampa rašto reprezentantu, o reprezentacija reiškia mentalinį vaizdinį, vaizdavimą ir pakeitimą. Straipsnio pradžioje filosofas užsimena apie reprezentacijai artimo vokiečių kalbos žodžio *Darstellung* siūlomas teatro vaidinimo, įsivaizdavimo ir atvaizdavimo reikšmes. Jis pabrėžia, kad Freudas 1913 m. straipsnyje „Apie pirminių žodžių prieštarinę prasmę“ kalbą pakeičia raštu ir sapnų aiškinimą lygina su egiptiečių hieroglifų iššifravimu, o sapnavimą – su scenos vaidinimu. Ir sapnų aiškinimo, ir egiptiečių rašto šifravimo atvejais atsiranda elementų, kurie nepaklūsta apibrėžtai savarankiškai prasmei, bet padeda suprasti kitus elementus. Be to, Freudas pripažįsta, kad tas pats

sapno turinys įvairiuose kontekstuose, įvairiems individams turi skirtingas prasmes bei priklauso nuo gimtosios kalbos. Teoriškai pripažindamas, kad nėra absoliutaus, vienintelio kodo, praktiškai jis šifruoja sapnų simboliką gana vienareikšmiškai. Anot Derrida, Freudo siūlomas kelias paradokso, viena vertus, kad nesąmonybės adekvačiai išversti neįmanoma, kita vertus, kad nesąmonybė, kaip nesantis tekstas ar raštas, kuriama iš atminties archyvų, kurie visada yra jau parašyti tekstai, tarsi estampa.

Šis minties posūkis paskatina svarstyti pakartojimo temą, psichoanalizėje siejamą su trauma. Trauma likusi praeityje, tačiau obsesyviai sugrįžta ir aklaai įsirašo vis į kitą scenarijų. Derrida rašto samprata trauminį aspektą gvildena pirmiausia per *différance* strategiją. Šioje strategijoje ir glūdi mintis apie baigtinumą, natūralumo išstūmimą, kuri plėtojama atsižvelgiant į Freudo „Anapus malonumo principo“ ir Heideggerio „būties myriop“ kontekstą. *Différance* tarp malonumo ir realybės principo atveria plyšį, prarają, kurioje savo vietą randa raštas.

Vienoje iš praėjusio amžiaus aštuntojo dešimtmečio polemikų su psichoanalizės atstovais

Derrida pateikia svarstyti frazę „tai anaipol ne riekelė pyrago“ ir primena prancūzų kalbos žodžio *tranche* reikšmes: riekelė, riba, knygos briauna, arimo vaga, taip pat didaktinės psichoanalizės seansai (Деррида, 1999, 796). Raštas paverčiamas kovos arena, agoninio žaidimo scena, kurioje susitinka dviejų mokyklų atstovai. Ginčas (kova), rašte pateikiamas teatriškai, orientuojasi į trečiąjį veikėją – skaitytoją. Skaitydami psichoanalizės požiūriu, prisimintume Freudo straipsnį „Sąmojis ir jo santykis su nesąmonybe“, o dekonstrukcijos požiūriu galėtume kalbėti apie reprezentacijos, referencijos, sugėbėjimo išversti klausimą. Minėtoje polemikoje Derrida sukuria naujadarą *tranchgression* („tranšgresija“ – modifikuota „transgresijos“ sąvoka), kuris siūlo peržengti ribas tarp dekonstrukcijos ir psichoanalizės, malonumo ir realybės. Šioje ironiškoje frazėje susikryžiuoja reflektuojant atsirandanti nesupratimo, nuslopintų tekstų (kaip prierasų, pakartojimo, begalinių papildymų) baimė ir kartu pokšto struktūra, sąmojis, kurio funkcija – suteikti malonumą trečiajam ir išlaisvinti jį iš draudimų ir privalomųjų kontekstų.

LITERATŪRA

Bartas, Rolanas, 1991: *Teksto malonumas*, Vilnius: Vaga.

Деррида, Жак, 1996: *Позиции*, Киев: Д. Л.

Деррида, Жак, 1999: *О почтовой открытке: От Сократа до Фрейда и не только*, Минск: Современный литератор.

Деррида, Жак, 2000^a: *О грамматологии*, Москва: Ad marginem.

Деррида, Жак, 2000^b: *Письмо и различие*, Москва: Академический проект.

Фуко, Мишель, 1994: *Слова и вещи: Археология*

гуманитарных наук, Санкт-Петербург: А-кад.

Gumbrecht, Hans Ulrich, 1993: „Schrift als epistemologischer Grenzverlauf“, H. U. Gumbrecht, K. L. Pfeiffer (hrsg.), *Schrift*, München: Fink Verlag.

Iser, Wolfgang, 2002: *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*, vertė L. Jonušys, Vilnius: Aidai.

Platonas, 1996: *Faidras*, vertė N. Kardelis, Vilnius: Aidai.

White, Hayden, 1993: „Schreiben im Medium“, H. U. Gumbrecht, K. L. Pfeiffer (hrsg.), *Schrift*, München: Fink Verlag.

СЦЕНА ПИСЬМА В ДЕКОНСТРУКЦИИ ЖАКА ДЕРРИДА

Birutė Meržvinskaitė

Резюме

В статье понятие письма, служащее инструментом прочтения всеобщего текста культуры, рассматривается на основе работ Жака Деррида *Письмо и различие*, *О грамматологии*, *О почтовой открытке: От Сократа до Фрейда и не только*. С точки зрения генеалогии понятия особое внимание уделяется раскрытию амбивалентного отношения к письму в *Федре* Платона и в исследова-

ниях бессознательного Зигмунда Фрейда. С точки зрения структуры понятия доминирующими становятся значения игры, театра, спектакля, соотносимые со стратегиями дифферанса, дополнения, сдвига и следа. Письмо, как сценическое действие, немислимо без аффектов, которые возникают в результате столкновения принципов удовольствия, реальности и рефлексии.

Gauta 2004 03 10
Priimta publikuoti 2004 03 18

Autorės adresas:
Literatūros istorijos ir teorijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
El. paštas: birute.merzvinskyte@flf.vu.lt